

DOLOŽKY VEŘEJNÉHO BLAHA A NEURČITÉ PRÁVNÍ POJMY V NACISTICKÉM SMLUVNÍM PRÁVU¹

JAROMÍR TAUCHEN

Faculty of Law, Masaryk University Brno, Czech Republic

Abstract in original language

Účelem tohoto příspěvku je přiblížit českému čtenáři některé změny v pojetí obligačního práva, ke kterým došlo v Německu po roce 1933. Pozornost je věnována především tzv. "doložkám veřejného blaha" a dalším neurčitým právním pojmům, jako byly dobré mravy či dobrá víra a jejich zneužití ve smluvním právu. Velkou část příspěvku tvoří analýza konkrétních rozhodnutí německých soudů, na kterých autor demonstruje zásahy do nejzákladnějších zásad soukromého práva; ty byly provedeny právě na základě výkladu generálních klauzulí a jiných neurčitých právních pojmů.

Key words in original language

Doložky veřejného blaha; neurčité právní pojmy; nacistické právo; Třetí říše; soukromé právo; závazkové právo; smluvní svoboda.

Abstract

The so called public welfare clauses are characteristic for the Nazi enactments in both, the public and the private law. The public welfare clauses were nothing but vague concepts of law, which influenced the interpretation of law in the practice of the courts. Through these clauses, the Nazi ideological "welfare of the community has priority over the welfare of an individual" principle was enforced. Consequently, the general clauses coming from the Weimar Republic period were interpreted differently and after 1933, new ones were massively created.

These vague concepts of law made it possible to change the adopted law (which was influenced by liberal ideas) through legal interpretation, without intervention of the legislator. The intention of Nazis was to keep a semblance of legality – they wanted to incite the impression, that after their takeover of power, the law was being changed not by passing statutes arbitrarily, but in a completely legal manner. Concepts such as "good faith" or "good manners" had a completely different meaning in the Third Reich and in a liberalistic country. In the Third Reich, they meant integration of an individual to the community, his or her subordination towards the community and emphasis on his or her duties to it.

¹ Tento příspěvek představuje výstup z grantového projektu specifického výzkumu "Předsmělní odpovědnost a její východiska (POAJV)", č. MUNI/A/1010/2010, který řešitelům poskytla Masarykova univerzita.

Key words

Public Welfare Clauses; Vague Concepts; Nazi Contract Law; Third Reich; Private Law; Freedom of Contract.

1. NĚKOLIK ÚVODNÍCH POZNÁMEK K POJETÍ SOUKROMÉHO PRÁVA PO ROCE 1933

Během celého trvání vlády národních socialistů zůstal v platnosti německý občanský zákoník (*Bürgerliches Gesetzbuch – BGB*), který byl změněn pouze minimálně. Ke změněným oblastem náleželo např. dědické právo. Podle panující nacistické právní vědy měli soudci po uchopení moci vykládat „starý zákon“ (BGB) v novém duchu. Pomoci jim přitom měly především generální klauzule, které německý občanský zákoník již obsahoval. Jeden z nejvýznamnějších představitelů nacistické právní vědy Carl Schmitt se k novému výkladu generálních klauzulí vyjádřil následovně:

*"Jakmile se nebudou vztahovat pojmy jako ‚dobrá víra‘ či ‚dobré mravy‘ na individualistickou občanskou společnost, nýbrž pouze na zájmy celku, změní se ve skutečnosti celé právo, aniž by bylo potřeba změnit jeden jediný zákon."*²

„Korunní právník Třetí říše“ dále formuloval cíle právní interpretace následujícím způsobem:

*„Všechny neurčité pojmy, všechny tzv. generální klauzule je třeba nepodmíněně a bez výhrad aplikovat v duchu národního socialismu. V odůvodněných soudních rozhodnutích je nutno bez výjimek všechny tyto formule používat ruku v ruce s větami programu NSDAP.“*³

Soudce byl tedy povinen při své soudcovské činnosti používat právní výklad vycházející z národněsocialistického světového názoru. Nacisté tedy nemuseli nutně měnit text zákona, když bylo k dispozici dostatek generálních klauzulí, jejichž výklad bylo možné naplnit nacistickou ideologií.⁴

² Schmitt, C. *Nationalsozialismus und Rechtsstaat*. In: Juristische Wochenschrift, 1934, s. 717; citováno dle: Rüthers, B. *Unbegrenzte Auslegung*. In: Davy, U. [Hrsg.] *Nationalsozialismus und Recht*. Wien: Wirtschaftsverlag Dr. Anton Orac, 1990, s. 6.

³ *Ibidem*.

⁴ Eisenhardt, U. *Deutsche Rechtsgeschichte*. 4. vydání. München: C.H.Beck, 2004, s. 314.

2. ZÁVAZKOVÉ PRÁVO V POJETÍ NACISTICKÉ PRÁVNÍ VĚDY

Jeden z důvodů, proč nacisté usilovali o obnovu práva, představovala skutečnost, že se dle jejich názoru právo odcizilo národu. Prvořadý cíl národních socialistů tedy spočíval v dosažení toho, aby národ a právo opět tvořily jednotu (jeden celek), jako tomu mělo být v germánském období či částečně ve středověku. Proto mělo být z práva odstraněno všechno cizí a škodlivé, co požadovanou jednotu narušovalo či odstraňovalo. Právní život měl být ovládán zákony plynoucími z duše národa a měl být dán do souladu s předpoklady a nutností národního bytí, aby tak došlo k jednotě mezi obsahem práva a přesvědčením národa. V souvislosti s obnovou práva hlásali nacisté následující heslo: „*právo musí pochodovat směrem k národu; duše národa a duše práva musí být totožná.*“⁵

Stejně jako právní řád starých Germánů měl být i ten nový, národněsocialistický, ovládán myšlenkou jednoty národa a práva, státu a Říše, práva a povinnosti, práva a morálky, či cti a věrnosti. Po vzoru Germánů nemohlo samozřejmě obstát dělení práva na veřejné a soukromé, což by odporovalo výše uvedené zásadě a požadavku jednoty práva a právního řádu. V období Třetí říše mělo právo sloužit celku, tedy národnímu společenství, a ne jednotlivci.

V prvních letech po uchopení moci se nacistická právní věda intenzivně zabývala charakteristikou nového závazkového práva, vazbou závazkového vztahu na společenství, povinnostmi k vzájemné věrnosti a především působením veřejných zájmů na až do té doby uzavřené soukromé právo.⁶

Definici závazkového vztahu podával § 241 odst. 1 německého občanského zákoníku (BGB). Na jeho základě byl věřitel oprávněn požadovat po dlužníkovi poskytnutí plnění. Jednalo se tak o vztah upravený právem, na základě kterého se jeden z jeho účastníků (dlužník) zavázal, že poskytne druhému účastníkovi (věřiteli) plnění. Pro existenci závazkového vztahu nebylo podstatné, zda vznikl na základě individuálního právního aktu jeho účastníků, protože toto pojetí bylo založeno na myšlence, že si jednotlivci v rámci soukromého práva mohou vztahy mezi sebou upravit dle jejich vlastní úvahy. Toto pojetí bylo však po roce 1933 změněno, neboť nacistická právní věda považovala jednotlivce za člena národního společenství a zdůrazňovala právě jeho vazby na toto společenství. Z tohoto

⁵ Hans Frank, citováno dle Nunweiler, A. *Das Bild der deutschen Rechtsvergangenheit und seine Aktualisierung im „Dritten Reich“*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1996, s. 281.

⁶ Stolleis, M. *Gemeinwohlformeln im nationalsozialistischen Recht*. Berlin: J. Schweitzer Verlag, 1974, s. 104.

společenství jednotlivci vyplývala práva a povinnosti jak vůči společenství, tak i vůči ostatním jeho členům (soukmenovcům).⁷

Heinrich Stoll – jeden z významných představitelů nacistické právní vědy – charakterizoval vztah smlouvy k obecnému blahu následovně:

„Smlouvy musí sloužit ke splnění velkých úkolů a smysluplně upravovat přerozdělování statků uvnitř národního společenství. Žádná smlouva se nesmí přičít blahu celku. Dodržování smluv tvoří základ právního styku a zdravého hospodářství. Kdo jí poruší, škodí společenství.“⁸

Stoll navrhoval rozšířit § 241 o třetí odstavce, který měl mít následující znění: *„Věřitel a dlužník mají mít při uzavírání a provádění smlouvy patřičně na zřeteli obecné blaho“*. Věřitel a dlužník tedy neměli být nadále pouze izolovaní obchodní partneři, nýbrž „smluvní společníci“, kteří tvoří „společenství“, jsoucí zároveň částí širšího národního společenství. Závazkový vztah se stal z pouhého označení pro skupinu práv a povinností „společným aktem smluvních stran“, „organismem“ či „soustavou povinností“.⁹

Dosavadní pojetí smlouvy v občanském zákoníku bylo ze strany národních socialistů podrobena kritice, protože smlouva byla založena na souhlasně projevené vůli smluvních stran, aniž by její obsah zohlednil postavení stran ve společenství.¹⁰ Smlouva neměla být všeobecnou abstraktní formální kategorií, nýbrž konkrétním smluvním typem. Na smlouvu v novém pojetí se nenahlíželo jen jako na vztah dvou osob, nýbrž v ní bylo třeba vidět v první řadě její funkci, kterou vykonávala v národním společenství; sloužila tak k uskutečňování úkolů ve společenství.¹¹

⁷ W. Arnold, *Die Eingliederung in die Gemeinschaft als Verpflichtungsgrund im künftigen Schuldrecht*. Gießen 1937, s. 40 – 41.

⁸ Stoll, H. *Die Lehre von den Leistungsstörungen : Denkschrift des Ausschusses für Personen-, Vereins- u. Schuldrecht*. Tübingen: Mohr Verlag, 1936, s. 128.

⁹ Stolleis, M. *Gemeinwohlformeln im nationalsozialistischen Recht*. Berlin: J. Schweitzer Verlag, 1974, s. 104.

¹⁰ K pojetí smlouvy po roce 1933 blíže Rùthers, B. *Die unbegrenzte Auslegung. Zum Wandel der Privatrechtsordnung im Nationalsozialismus*. 6. vydání. Tübingen: Mohr Siebeck, 2005, s. 360-

¹¹ Salje, P. *Bürgerliches Recht und Wirtschaftsordnung im Dritten Reich*. In: Salje, P. [Hrsg.] *Recht und Unrecht im Nationalsozialismus*. Münster: Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft Regensburg & Biermann, 1985, s. 20.

2.1 MRAVNOST JAKO JEDEN Z POŽADAVKŮ PLATNOSTI SMLOUVY

Viděno z pohledu nacistické právní vědy, měl v závazkovém právu Třetí říše vystupovat prvek mravnosti. K jednomu z důležitých požadavků nacistické obnovy práva (*Rechtserneuerung*) náleželo nejen obnovení jednoty práva a mravnosti, ale i znovunabytí významu zásady cti a věrnosti v návaznosti na germánské a středověké pojetí. Myšlenka věrnosti se měla stát nosnou myšlenkou celého nového národněsocialistického právního řádu a proniknout jak do veřejného, tak do soukromého práva. Jak uvádí ve své práci Viktor Knapp, „ve staroněmeckém pojetí znamenalo porušení dlužnických povinností porušení důvěry a bylo považováno za porušení míru.“¹²

Jak právo, tak i mravnost měly pocházet z rasově podmíněného ideálu německého národa a měly mít stejné funkce určující německý národní život.¹³ Dle nacistů bylo nutné překonat propast mezi právem a mravností (morálkou), pocházející z období liberalistického státu. Hans Frank považoval Vůdce za všeobecně platné měřítko chování respektující jak právo, tak morálku:

„Kategorický imperativ jednání ve Třetí říši zní: jednej tak, aby v případě, že se o tvém jednání dozví Vůdce, toto jednání také schválil.“¹⁴

„Věrnost slova“ (tedy dodržení smlouvy) a „věrnost ke společenství“ (plnění povinností) byly pilíři, na kterých mělo být vybudováno nové německé právo. Porušení slova (smluvních povinností) a zrada na národním společenství (neplnění povinností) zbavují člověka cti. V lehčích případech mohlo být toto snížení cti odčiněno zvýšeným nasazením ve prospěch společenství; v těžších případech vedlo k bezectnosti a k vyloučení z národního společenství. Kdo porušil věrnost, ztratil automaticky i svou čest. Přitom se vycházelo ze staré zásady germánského práva uvedené již v saském zrcadle (*Sachsenspiegel*): „*Alle Ehre kommt aus der Treue*“, tedy 'všechna čest pochází z věrnosti.'¹⁵

Obligační právo mělo být ovládáno zásadou slušnosti (mravnosti), která se měla stát výkladovým pravidlem pro smlouvy. Slušnost a mravnost

¹² Knapp, V. *Problém nacistické právní filosofie*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002, s. 187.

¹³ Nunweiler, A. *Das Bild der deutschen Rechtsvergangenheit und seine Aktualisierung im „Dritten Reich“*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1996, s. 292 – 293.

¹⁴ Frank, H. *Technik des Staates*. Berlin: Deutscher Rechtsverlag, 1942, s. 3.

¹⁵ Nunweiler, A. *Das Bild der deutschen Rechtsvergangenheit und seine Aktualisierung im „Dritten Reich“*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1996, s. 294.

pramenily samozřejmě z duše národa, tak často proklamované nacistickými právními filosofi.¹⁶

V období Třetí říše docházelo často k tomu, že byly napadány stávající smlouvy z důvodu změny podmínek, za kterých byly tyto smlouvy uzavřeny (*clausula rebus sic stantibus*). Při analýze rozhodnutí německých soudů se však setkáme i s rozsudky, které setrvávají na zásadě *pacta sunt servanda* a neumožňují jednostranně zrušit stávající smlouvy s odkazem na všeobecné zásady národního socialismu. Soud v této souvislosti uvedl:¹⁷

„Stávající právní řád je založen na 'věrnosti ke smlouvě' (Vertragstreue). Věrnost ke smlouvě je vysoká mravní hodnota a mravní požadavek, od kterého se žádný právní řád nemůže odchýlit. Je také základem hospodářského řádu a řádného soužití národního společenství... Použití institutu clausula rebus sic stantibus není vyloučeno, musí se však omezit pouze na zcela výjimečné případy.“¹⁸

2.2 PORUŠENÍ ZÁSADY ROVNOSTI JAKO JEDEN Z CHARAKTERISTICKÝCH ZNAKŮ NACISTICKÉHO SMLUVNÍHO PRÁVA

Východiskem pro posouzení způsobilosti k právům a povinnostem v nacistickém právním myšlení bylo přesvědčení o přirozené nerovnosti lidí, která se odrážela v krvi a v rasové hodnotě jedince. Hans Frank k tomu uvádí:

„Všechno, co má lidskou tvář, je nerovné! To byla očividně myšlenka Boha, když stvořil člověka. Tyto poslední úmysly stvořitele tohoto světa ukazují na rozdíl mezi vysoce vyčnívajícím germánským rasovým osudem a bídným a méněcenným Židem.“¹⁹

¹⁶ Knapp, V. *Problém nacistické právní filosofie*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002, s. 187.

¹⁷ Skutková podstata sporu řešeného před Bavorským správním soudním dvorem byla následující: v roce 1882 uzavřela jedna bavorská obec smlouvu s místní farností, na základě které se zavázala vyplácet místnímu faráři zvláštní příspěvek k jeho platu. Po převzetí moci nacisty se dotčená obec snažila z této smlouvy vyvázat, když tvrdila, že „byla uzavřena za úplně jiných politických podmínek a po národněsocialistické revoluci se na ní nelze dívat jako na závaznou.“

¹⁸ Rozsudek Bavorského správního soudního dvora z 5. června 1936 uveřejněn v časopise *Rechts- und Verwaltungsblätter*, 1938, s. 17; citováno dle Fraenkel, E. *Der Doppelstaat*. 2. vydání. Hamburg: Europäische Verlagsanstalt, 2001, s. 129.

¹⁹ Frank, H. *Das Recht im Kriege*. In: *Deutsches Recht*, 1941, s. 1027.

Měřítka pro přiznání plné způsobilosti k právům a povinnostem představovala především hodnota jednotlivce pro společenství, která se poměřovala rasovými faktory a jako zásadami cti a věrnosti, které navazovaly na starogermánské a středověké pojetí. Zásadního odmítnutí se tak dostalo novověkému pojetí rovnosti všech účastníků právních vztahů.²⁰

Plnou způsobilost být nositelem práv a povinností mohl mít v období národního socialismu tedy pouze plnoprávný člen národního společenství; nezískával ji již každý člověk okamžikem narození, jak to stanovil § 1 BGB. K tomu uvádí C. G. Schmelzeisen:

„Zcela bezbarvě zní § 1 BGB: ‚způsobilost k právům a povinnostem člověka vzniká okamžikem narození.‘ To nemůže již pro naše pojetí práva platit. Jako je na jedné straně oprávnění přímo vázáno na společenství, tak nemůže na druhé straně existovat bezbarvý pojem právní subjektivity bez její vazby na národní společenství. Způsobilost k právům a povinnostem propůjčuje jednotlivci pouze společenství.“²¹

§ 1 německého občanského zákoníku tak v období Třetí říše ztratil svou faktickou platnost. Nacistická právní věda vázala právní subjektivitu na národní příslušnost, takže způsobilost být nositelem práv a povinností byla založena až sounáležitostí k německému národu, nebyla tedy odvislá od státní příslušnosti. V národně socialistickém státě žily však i osoby, které k německému národu dle nacistické ideologie nenáležely a které měly pouze omezenou způsobilost. To se projevilo tím, že se nemohly v plné míře účastnit na právním životě; bylo jim zabráněno vykonávat veřejné úřady, konat brannou povinnost, nemohly vykonávat podnikatelskou činnost, funkci vůdce podniku, hospodařit v zemědělství, nemohly libovolně uzavírat manželství, vykonávat rodičovská práva ke svým dětem, nemohly podle své vůle zřizovat testament, dědit či nabývat nemovitosti.²²

2.3 SMLUVNÍ SVOBODA A JEJÍ OMEZENÍ

Omezování smluvní svobody ve Třetí říši bylo charakteristické jak pro občanské a obchodní, tak pracovní právo. Na místo individuálně

²⁰ K tomu blíže Rütters, B. *Entartetes Recht. Rechtslehren und Kronjuristen im Dritten Reich*. München: C.H.Beck, 1987, s. 88 – 94.

²¹ Schmelzeisen, G.C. *Deutsches Recht. Einführung in die Rechtswissenschaft*. Leipzig: Verlag Quelle & Meyer, 1938, s. 37; citováno dle Nunweiler, A. *Das Bild der deutschen Rechtsvergangenheit und seine Aktualisierung im „Dritten Reich“*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1996, s. 319.

²² Hattenhauer, H. *Die geistesgeschichtlichen Grundlagen des deutschen Rechts*. 4. vydání. Heidelberg: C.F. Müller Verlag, 1996, s. 314.

uzavíraných smluv nastoupily hromadné smlouvy a všeobecné obchodní podmínky. Pro období 1933 – 1945 je charakteristická rovněž existence kartelů, jejichž odběratelé museli přijmout znění všeobecných obchodních podmínek, které tak výrazně narušily kontraktační proces.²³ Hospodářská volnost končí ve Třetí říši tam, kde odporuje národnímu společenství.²⁴ Jak k tomu uvádí Heinrich Stoll:

„Silná cílevědomá osobnost je přínosem pro každý národ, pokud se naučila sloužit celku. Proto nemusí být smluvní svoboda nutně v rozporu s cíli nového státu.“

Takto pojatá smluvní svoboda rovněž dopadala na otázky hospodářské nerovnosti smluvních stran:

„Mnohdy se tvrdí, že smluvní svoboda předpokládá stejně silné subjekty, ale to je myšleno čistě hospodářsky. Tam, kde hospodářsky silnější využívá smluvní svobodu k omezování slabších a bezbranných a kde někdo zneužívá svého monopolního postavení ke sledování pouze bezohledného vlastního zájmu, ztratila smluvní svoboda svůj smysl.“²⁵

3. DOLOŽKY (KLAUZULE) VEŘEJNÉHO BLAHA A NEURČITÉ PRÁVNÍ POJMY

Pro nacistické právní předpisy jak veřejného, tak soukromého charakteru jsou charakteristické tzv. doložky (klausule) veřejného blaha. Nejednalo se o nic jiného, než o neurčité právní pojmy, které ovládaly právní výklad v praxi. Představovaly tak prosazení ideologické zásady národního socialismu „*prospěch celku před zájmem jednotlivce*“.²⁶ Doložky veřejného

²³ Kirchheimer, O. *Die Rechtsordnung des Nationalsozialismus*. In: Redaktion Kritische Justiz [Hrsg.] *Der Unrechts-Staat. Recht und Justiz im Nationalsozialismus*. Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanstalt, 1979, s. 12 – 13.

²⁴ K tomu blíže Nýdl, V. *Základy nacionálně-socialistické nauky právní*. In: *Právník*, 1939, roč. 78, sešit 1, s. 7.

²⁵ Stoll, H. *Das bürgerliche Recht in der Zeiten Wende*. Stuttgart: W. Kohlhammer, 1933, s. 29; Citováno dle Schröder, R. *Zur Rechtsgeschäftslehre in nationalsozialistischer Zeit*. In: Salje, P. [Hrsg.] *Recht und Unrecht im Nationalsozialismus*. Münster: Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft Regensburg & Biermann, 1985, s. 23.

²⁶ Michael Stolleis ve své práci *Gemeinwohlformeln im nationalsozialistischen Recht*. Berlin: J.Schweitzer Verlag, 1974, s. 10 – 11 uvádí přehled neurčitých právních pojmů, které se v období 1933 – 1945 objevily v právních předpisech Třetí říše. Níže jich je pro ilustraci několik uvedeno:

všeobecné dobro – obecné blaho – všeobecné blaho – blaho německého národa – blaho národního společenství – blaho všech soukmenovců – veřejné blaho – blaho Říše – blaho

blaha a neurčité právní pojmy nepředstavovaly v právním řádu po roce 1933 žádný nový jev. Po uchopení moci nacisty však dochází k často odlišné interpretaci generálních klauzulí pocházejících z období Výmarské republiky a k masivnímu vytváření nových.

Po roce 1933 již neměly generální klauzule fungovat jako „korektor“ v konkrétních případech, nýbrž se měly stát specifickým prostředkem nového právního myšlení.²⁷ Nacisté měli po převzetí moci dvě možnosti, jak přetvořit soukromé právo dle svých představ: buďto mohlo dojít k novelizaci právního předpisu, nebo jeho znění zůstalo stejné, jen se změnil jeho výklad, především pak neurčitých právních pojmů. Ty pak umožnily, aby byl bez zásahu „pera zákonodárce“ za pomoci právní interpretace změněn převzatý právní řád ovlivněný idejemi liberalismu. To směřovalo k zachování zdání legality, neboť nacisté chtěli vyvolat dojem, že po převzetí moci dochází ke změně práva legální cestou a ne svévolným přijímáním zákonů. Pojmy jako „dobrá víra“ či „dobré mravy“²⁸ znamenaly v nacistickém státě něco jiného než ve státě liberalistickém, a to začlenění jednotlivce do společenství, jeho podřazení celku a zdůraznění jeho povinností vůči společenství. Vodítkem pro výklad generálních klauzulí se tak staly věty: „*ty neznamenaš nic, tvůj národ znamená všechno*“, či „*přednost prospěchu společenství před prospěchem jednotlivce*“. Tak dostala i maxima všech maxim „*suum cuique*“ nový smysl.²⁹

národa a Říše – blaho národa a státu – blaho národního celku – blaho německého hospodářství;

užitek celku – obecný užitek – společný užitek – obecná potřebnost – obecněprospěšné účely – užitek německého národa – veřejný užitek;

zájmy společenství – obecné zájmy – obecné právní zájmy – veřejné zájmy – národohospodářské zájmy – naléhavé zájmy státu – zájem národa a hospodářství – zájem národního společenství – pravé zájmy národů;

potřeby společenství – všeobecné potřeby – celohospodářské potřeby – veřejné potřeby – potřeby národního společenství – hospodářské potřeby Říše;

hledisko národního společenství – hledisko německého hospodářství;

služba národu a národnímu společenství – služba národu a Říši – služba národnímu společenství;

ohled na společenství – podpora společenství – společensko hospodářské důvody – ohled na rodinu a národní společenství – povinnosti vůči národnímu společenství – státně politická hlediska – cíle vedení státu.

²⁷ Mertens, B. *Rechtsetzung im Nationalsozialismus*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2009, s. 101.

²⁸ K chápání a zneužití neurčitého pojmu „dobré mravy“ v období Třetí říše podrobně: Wanner, J. *Die Sittenwidrigkeit der Rechtsgeschäfte im totalitären Staate*. Ebelsbach am Main: Aktiv & Druck Verlag, 1996, s. 94 a násl.

²⁹ Ebel, F., Thielmann, G. *Rechtsgeschichte. Von der Römischen Antike bis zur Neuzeit*. 3. vydání. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2003, s. 443.

Velice ilustrativní pro pochopení podstaty změn ve výkladu generálních klauzulí, mezi nimiž zaujímají čelné místo dobrá víra a dobré mravy, je předmluva ke komentáři k německému občanskému zákoníku z roku 1934, kde jeho autoři dávají jasně najevo, jakým způsobem má v novém režimu probíhat aplikace neurčitých právních pojmů:

„... Autoři komentáře k novému vydání občanského zákoníku stojí před úkolem rozeznat podstatu německví také v občanském zákoníku a vysvětlit ji soudům. Za zákonným právem stojí vždy také právní cit národa jako pramen práva a ten je třeba také používat při výkladu zákona. Tento cit se může měnit a je ovlivněn hospodářským a společenským rozdělením národa. Nyní dobývá myšlenka společenství stále více také soukromé právo.... Na pocitu sounáležitosti se společenstvím vyrostla zásada dobré víry a dobrých mravů. Zároveň zde vystupuje myšlenka slušnosti jako obzvláště podstatný rys německého práva, ve kterém byly právo a slušnost odjakživa totožné.... V novém vydání komentáře usilujeme o to, aby byly právní zásady dobré víry a slušnosti ještě více postaveny do popředí. Z tohoto důvodu doznal změn např. výklad k bezdůvodnému obohacení.“³⁰

Právě pro občanské právo bylo typické, že změny v jeho obsahu byly z velké části provedeny právě za pomoci doložek veřejného blaha či jiných neurčitých právních pojmů. Mezi tyto doložky a neurčité právní pojmy náležely např.: dobré mravy, dobrá víra, námitka zlého úmyslu či podvodného jednání, nepřiměřená tvrdost, důležitý důvod, k zamezení hospodářských škod, k odvrácení nebezpečí pro veřejnost, k ochraně německého národa či k ochraně vnitřního klidu.³¹

S aplikací neurčitých pojmů je samozřejmě spojena i značná míra právní nejistoty, která pramení z jejich samotného charakteru. Před nebezpečím plynoucím z jejich užívání varoval již v roce 1933 Justus Wilhelm Hedemann ve spise „Útěk do generálních klauzulí“, kde mj. uvedl následující:

„Všichni uzurpátoři, diktátoři a dobyvatelé ve světových dějinách požadovali spojit jejich konání s účelovými klauzulemi jako je ‚blaho státu‘, ‚bezpečnost a pořádek‘ či ‚spravedlnost‘. Bez ohledu na časové období či národ je zde právě vidět největší nebezpečí generálních klauzulí. Tam, kde nadřazená moc zavádí do právního řádu generální klauzule a nezávislí soudci je aplikují, tam se

³⁰ *Kommentar der Reichsgerichtsräte zum Bürgerlichen Gesetzbuch. 1. Band. Vorwort zum 8. Auflage, 1934, s. IV-V; citováno dle Wanner, J. Die Sittenwidrigkeit der Rechtsgeschäfte im totalitären Staate. Ebelsbach: Aktiv Druck & Verlag, 1996, s. 88 – 89.*

³¹ *Stolleis, M. Gemeinwohlformeln im nationalsozialistischen Recht. Berlin: J. Schweitzer Verlag, 1974, s. 89.*

*stávají tyto klauzule měřítky, a to i přes jejich značnou pružnost. Když ale stát jako nejvyšší moc využívá generální klauzule pro vlastní chování, splývá faktor pružnosti a faktor moci v jedno; v tomto případě přestávají být generální klauzule měřítkem a stávají se jednostrannou a nekontrolovaně vedenou zbraní“.*³²

Interpretace doložek veřejného blaha byla prováděna v souladu s nacistickou ideologií. Poprvé to bylo normativně stanoveno v § 1 zákona o sjednocení daní (*Steueranpassungsgesetz*) z 16. října 1934 (RGBl. I., S. 925), dle kterého bylo nutno vykládat daňové zákony v souladu s národněsocialistickou ideologií (světovým názorem). Za použití analogie byla poté závaznost nacistické ideologie rozšířena na výklad veškerého platného práva. Na tomto místě je možné citovat „korunního právníka“ Třetí říše Carla Schmitta, který formuloval cíl právní interpretace následovně:

*„Každý výklad musí být výkladem v národněsocialistickém smyslu.“*³³

3.1 DOBRÉ MRAVY A DOBRÁ VÍRA

Myšlenka „společenství“ (*Gemeinschaftsgedanke*) se v závazkovém právu prosazovala obtížněji, než v jiných oblastech práva. Příklad představoval jiný výklad již existujících pojmů „dobrá víra“ či „dobré mravy“, které měly zabránit tomu, aby nebyla bez jakéhokoliv omezení vykonávána subjektivní práva propůjčená právním řádem. Tato práva tak musela respektovat podstatné zájmy národního společenství.³⁴

Nacistická právní věda se pokusila vytvořit definici dobrých mravů (*Treu und Glauben*), aby tak zpřesnila generální klauzuli dobrých mravů obsaženou v § 138 BGB. Ernst von Heydebrand und der Lasa navrhoval následující pojetí dobrých mravů:

„proti dobrým mravům se proviní ten, kdo uzavřením právního úkonu nebo jeho obsahem naruší německé pojetí cti, pocit slušnosti nebo obecné blaho německého národa.“

³² Hedemann, J. W. *Die Flucht in die Generalklauseln – eine Gefahr für Recht und Staat*. Tübingen, 1933, s. 51 citováno dle: Stolleis, M. *Gemeinwohlformeln im nationalsozialistischen Recht*. Berlin: J. Schweitzer Verlag, 1974, s. 89.

³³ Schmitt, C. *Nationalsozialismus und Rechtsstaat*. In: Juristische Wochenschrift, 1934, s. 713 citováno dle: Rüthers, B. *Unbegrenzte Auslegung*. In: Davy, U. [Hrsg.] *Nationalsozialismus und Recht*. Wien: Wirtschaftsverlag Dr. Anton Orac, 1990, s. 6.

³⁴ Stolleis, M. *Recht im Unrecht. Studien zur Rechtsgeschichte des Nationalsozialismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1994, s. 103.

Podle právního teoretika Hanse Dölleho je právní úkon proti dobrým mravům a tudíž neplatný v případě, že „očividně škodí obecnému blahu“. Podle Witzmana „je neplatný ten právní úkon, který je v rozporu se zájmy německého národa.“³⁵

Tyto navrhované legální definice dobrých mravů jsou velice podobné, avšak nebyly zvláště žádoucí, neboť soudce měl rozhodovat raději na základě obecné generální klauzule s vazbou na národněsocialistickou ideologii, než na základě přesné zákonné definice.

Soudní rozhodování tak mělo být přizpůsobeno zájmům národní pospolitosti. Při něm neměl být brán ohled na mravní názory jednotlivce, na jeho hospodářské vztahy či na jeho vůli, pokud tyto odporovaly mravnosti vtělené do národní pospolitosti. Pojmy dobrých mravů, dobré víry či poctivého styku se posuzovaly podle požadavků pospolitosti (dobré víře odporovalo např. zvyšování nájmu bytu v dobách bytové nouze).³⁶

Dobrá víra fungovala jako „korektor“ smluvní svobody, tedy jako něco, co jí mělo omezit. Dobrá víra (*Treu und Glauben*) byla upravena v německém občanském zákoníku v §§ 241 a 242. Pokud byl právní úkon v rozporu s dobrými mravy, tak mu nemohl žádný německý soud poskytnout ochranu. Co se týče posouzení určujícího okamžiku rozporu s dobrými mravy, nezaujímal judikatura německých soudů jednotné stanovisko, avšak byla zde patrná určitá tendence vývoje. Zatímco v prvních letech po převzetí moci nacisty převládal v judikatuře názor, že právní úkon nesmí být v okamžiku jeho uzavření v rozporu s dobrými mravy, na konci vlády národních socialistů zastávala judikatura názor, že právní úkon musí být v souladu s dobrými mravy jak při jeho uzavření, tak v okamžiku jeho realizace.³⁷

3.2 ZÁVAZKOVÉ PRÁVO A VOLKSGESETZBUCH

Po převzetí moci nacisté neuvažovali o tom, že by ihned nahradili dosavadní platný občanský zákoník (BGB) nějakou novou kodifikací; plánovány byly pouze výraznější zásahy především do rodinného a dědického práva. Po schválení některých dílčích právních předpisů získala mezi nacistickými právními vědci stále více stoupenců myšlenka, že by civilní právo nemělo být měněno jednotlivými zákony, nýbrž že by celá materie měla být

³⁵ Tyto pokusy o definici dobrých mravů jsou uvedeny v Stolleis, M. *Gemeinwohlformeln im nationalsozialistischen Recht*. Berlin: J. Schweitzer Verlag, 1974, s. 101.

³⁶ Nýdl, V. *Základy nacionálně-socialistické nauky právní*. In: Právník, 1939, roč. 78, sešit 1, s. 16.

³⁷ Wanner, J. *Die Sittenwidrigkeit der Rechtsgeschäfte im totalitären Staate*. Ebelsbach am Main: Aktiv & Druck Verlag, 1996, s. 161.

upravena v jedné kodifikaci. Na ní začala postupně pracovat Akademie pro německé právo, se kterou je spojena osoba jejího zakladatele Hanse Franka.³⁸ Ten byl také jedním ze zastánců nové kodifikace. Poté, co byl Frank jmenován generálním guvernérem na obsazených polských územích, nahradil jeho pozici v rámci kodifikačních snah v Akademii pro německé právo univerzitní profesor Justus Wilhelm Hedemann.

Od poloviny roku 1942 již bylo vzhledem k postupující válce zřetelné, že práce na projektu lidového zákoníku nebudou v brzké době dokončeny. Lidový zákoník se měl skládat z těchto částí (knih): 1. Soukmenovec (*Volksgenosse*), 2. Rodina (*Familie*), 3. Dědictví (*Erbe*), 4. Právní styk a ručení (*Rechtsverkehr und Haftung*), 5. Vlastnictví (*Eigentumsordnung*), 6. Práce (*Arbeit*), 7. Podnik (*Unternehmen*), 8. Sdružení (*Vereinigungen*).³⁹

Vzhledem k tomu, že členové Akademie pro německé právo byli především univerzitní profesori, se práce na novém zákoníku vlekly.⁴⁰ J. W. Hedemann zveřejnil pouze návrh první knihy, ve které se nacházely základní zásady, na kterých měla být nová kodifikace založena. Mezi uveřejněné základní principy lidového zákoníku Velkoněmecké říše (*Volksgesetzbuch des Großdeutschen Reiches*), týkající se závazkového práva, náležely následující maximy:

„1. Nejvyšším zákonem je blaho německého národa.

12. Nikdo se nesmí na základě smlouvy zbavit své cti či svobody. Nikdo nesmí zneužít smlouvy k bezohlednému sledování vlastních cílů. Při uzavírání smlouvy na sebe musí brát věřitel a dlužník náležitý ohled a ve vzájemné důvěře působit na dosažení účelu smlouvy.

13. Projev vůle a smlouvu je možné uznat pouze v případě, že jsou v souladu se zásadami národního soužití. Neplatné jsou, pokud jsou v rozporu s kogentními ustanoveními zákona.

18. Každý má při plnění svých povinností a při výkonu práv zohlednit dobrou víru a dobré mravy (uznané zásady národního soužití) a má mít na zřeteli oprávněné zájmy soukmenovce zúčastněném na právním vztahu.

³⁸ Schröder, R. *Rechtsgeschichte*. Münster: Alpmann und Schmidt Verlag, 2006, s. 190.

³⁹ Hedemann, J. W. *Das Volksgesetzbuch als Fundament Großdeutschen Rechtslebens*. Berlin: Industrieverlag Spaeth & Linde, 1942, s. 23.

⁴⁰ Salje, P. *Bürgerliches Recht und Wirtschaftsordnung im Dritten Reich*. In: Salje, P. [Hrsg.] *Recht und Unrecht im Nationalsozialismus*. Münster: Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft Regensburg & Biermann, 1985, s. 53.

19. Zneužití práva nepožívá právní ochrany. Pod ním se rozumí každý výkon práva, který je v rozporu s dobrou vírou a dobrými mravy (uznanými zásadami národního soužití).⁴¹

4. NEURČITÉ PRÁVNÍ POJMY A JEJICH ZNEUŽITÍ V ROZHODOVACÍ ČINNOSTI NĚMECKÝCH CIVILNÍCH SOUDŮ

Narozdíl od některých jiných právních odvětví, právní normy občanského práva byly přímými zásahy zákonodárce v období Třetí říše pozměněny pouze minimálně,⁴² avšak ke změnám přece jen došlo, a to pomocí odlišné interpretace. Rasová diskriminace a princip tzv. zvláštního zákonodárství⁴³ byly do práva zavedeny za pomoci nejrůznějších neurčitých právních pojmů a generálních klauzulí. Změnu v obsahu stávajících právních norem tak měla obstarat německá justice, která za pomoci prakticky neomezeného výkladu včlenila do práva rasistické a antisemitské prvky mající za účel vyloučit Židy a další nepohodlné osoby z veškerého právního styku. V období národního socialismu byla tedy v Německu porušena jedna ze základních zásad soukromého práva, která se postupně konstituovala v předcházejících staletích a k jejímuž úplnému prosazení došlo v Německu na konci 19. století - jednalo se o zásadu rovnosti. Porušení této zásady prostřednictvím právní interpretace dokládá velké množství příkladů z rozhodovací činnosti německých civilních soudů. Dále jich budiž pro ilustraci několik uvedeno.

Jak již bylo výše na několika místech několikrát zmíněno, věřitel a dlužník neměli práva a povinnosti pouze vůči sobě navzájem, nýbrž jako „soukmenovci“ byli vázáni povinnostmi vůči celku tak, aby svou činností prospívali obecnému blahu. Pod povinnostmi k celku se rozuměly rovněž povinnosti vůči Straně, stavovským organizacím a branné moci (Wehrmachtu). Pokud jejich zájem nebyl při uzavření a vlastní realizaci smlouvy zohledněn, jednalo se o závazkový vztah „škodící národnímu společenství“. Jakou úlohu hrála zásada „*přednosti prospěchu celku před prospěchem jednotlivce*“,“⁴⁴ ukazuje ve svém rozhodnutí z roku 1936 říšský

⁴¹ Schubert, W. *Akademie für Deutsches Recht 1933-1945. Protokolle der Ausschüsse, Band III I. Volksgesetzbuch*. Berlin New York: de Gruyter, 1988, s. 45.

⁴² Výraznější zásahy provedl zákonodárce především do práv statusových (*zákon na ochranu německé krve a německé cti z roku 1935, RGBl. I., S. 1147*), práva manželského (*manželský zákon z roku 1938, RGBl. I., S. 807*) a práva dědického (*zákon o testamentech z roku 1938, RGBl. I., S. 973 a zákon o dědičných dvorcích z roku 1933, RGBl. I., S. 685*).

⁴³ Podrobně k tomuto principu viz Tauchen, J. *Princip zvláštního zákonodárství jako jeden z principů fungování státního aparátu nacistického Německa*. In: Právní a ekonomické problémy VI. Ostrava: Key Publishing, 2008, s. 108 – 114.

⁴⁴ K této zásadě podrobně Tauchen, J. *Základní ideologická východiska nacistického „soukromého“ práva jako vzoru pro právo protektorátní*. In: Dny práva – 2010 – Days of

soud.⁴⁵ Žalobce požadoval náhradu škody z důvodu ušlého zisku, protože žalovaný nedodal zboží, přičemž se odvolával na skutečnost, že plnil velkou zahraniční zakázku. Nesplnění dodávky ospravedlňoval žalovaný tím, že přednostní splnění zahraniční zakázky sloužilo užitku celku (nedostatek deviz), a z tohoto důvodu nemohl uspokojit dodávku žalobce. S tímto výkladem však říšský soud nesouhlasil a k tomu uvedl:

„Žalovaný jednal s cílem dosažení vlastního prospěchu, a proto nemůže ospravedlňovat porušení smlouvy z důvodu potřeby celku. Odvolávání se na zásadu ‚prospěch celku před zájmem jednotlivce‘ není na místě, protože žalovaný sledoval vlastní prospěch a neobětoval se celku.“

Ve smluvním právu byla diskriminace Židů provedena především prostřednictvím institutu napadnutelnosti smluv dle §§ 119 a 123 BGB z důvodu omylu či úmyslného podvodu, aby se tak dosáhlo vyvázání árijských partnerů ze smluvního závazku. Totéž se uplatnilo i v rozhodovací činnosti říšského soudu v případě odstoupení od smlouvy dle §§ 346 a 347 BGB, kdy sama skutečnost, že smluvním partnerem byla osoba židovského původu, opravňovala árijského smluvního partnera k odstoupení od smlouvy. Říšský soud označil ve svém rozhodnutí židovský původ jednoho z účastníků řízení jako skutečnost, která je srovnatelná s „nemocí“ nebo „smrtí“.⁴⁶

Jiný příklad odstoupení od smlouvy, kdy důvodem byl židovský původ jedné ze smluvních stran, představuje případ režiséra Erica Charrella, který v únoru roku 1933 uzavřel s německou filmovou společností UFA smlouvu o zfilmování románu „Návrat Odyssea“. Práva k románu převedl nakladatel románu stejného dne na společnost UFA za 130 tisíc říšských marek. Smlouva obsahovala doložku, dle které pozbyla smluvní ujednání platnosti, pokud by nebylo možné smlouvu realizovat z důvodu smrti či nemoci režiséra. V únoru 1933 odstoupila společnost UFA od obou smluv s odkazem na neárijský původ režiséra a požadovala od nakladatele vrácení již poskytnuté první splátky.⁴⁷ Říšský soud rozhodl o tři roky později, že:

Law. Sborník příspěvků – the conference proceedings. Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 1720.

⁴⁵ Tento rozsudek říšského soudu z 15. prosince 1936 byl uveřejněn v časopise *Juristische Wochenschrift*, 1937, s. 1479; citováno dle *Stolleis, M. Gemeinwohlformeln im nationalsozialistischen Recht*. Berlin: J.Schweitzer Verlag, 1974, s. 105.

⁴⁶ Rozsudek uveřejněn v časopise *Juristische Wochenschrift*, 1936, s. 2529; citováno dle Majer, D. *Grundlagen des nationalsozialistischen Rechtssystems*. Stuttgart Berlin Köln Mainz: Verlag W. Kohlhammer, 1987, s. 188.

⁴⁷ Případ převzat z Hirsch, M., Majer, D., Meinek, J. [Hrsg.] *Recht, Verwaltung und Justiz im Nationalsozialismus*. 2. vydání. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1997, s. 389.

„V případě smlouvy o zfilmování zahrnuje právo na odstoupení od smlouvy na základě osobních překážek režiséra také jeho vlastnost jako neárijce. Není přitom rozhodující, že smlouva byla uzavřena až poté, co NSDAP převzala moc, i když to bylo v období, kdy se účinky uchopení moci ještě neprojevíly.“⁴⁸

Porušení zásady rovnosti vyjádřil jasně ve svém rozhodnutí zemský soud v Düsseldorfu:

„Každá norma obsahuje ‚nepřísanou výhradu,‘ že Židům nesmí být za žádných okolností poskytnuty výhody, konkrétně, že právní normy nesmí působit ve prospěch, nýbrž že se musí aplikovat pouze k tíži Židů.“⁴⁹

Jak již bylo výše několikrát ukázáno, judikatura civilních soudů ve Třetí říši umožnila snadnou napadnutelnost smluv, jejichž smluvní stranou byla osoba židovského původu. Pokud árijský partner nevěděl, že druhým účastníkem smluvního stavu je Žid, byla smlouva zásadně napadnutelná. Omyl o příslušnosti smluvního partnera k židovství představoval přitom omyl o podstatné náležitosti dle § 119 BGB, který opravňoval k napadení tohoto právního úkonu. Dle § 123 BGB (na základě úmyslného uvedení v omyl) byla např. napadnutelná smlouva o ručení mezi příslušníkem jednotek SS a židovským věřitelem, přičemž úmyslné oklamání bylo viděno nejen v tom, že věřitel používal německé jméno místo židovského, ale již i v tom, že se věřitel vydal za dlužníkem na služební místo SS.⁵⁰ Židovským věřitelům nebyl umožněn výkon rozhodnutí srážkami ze mzdy dlužníka, pokud se dlužník nacházel na frontě, a to i v případě, že jeho rodina mohla něco ušetřit.⁵¹ Dle § 811 občanského soudního řádu (ZPO) náležel rádiový přijímač mezi osobní předměty denní potřeby, a proto ho nebylo možné při výkonu rozhodnutí zabavit. Soud však ve svém rozsudku rozhodl, že se tato „nezabavitelnost“ nevztahuje na Židy.⁵²

⁴⁸ Tento rozsudek z 27. června 1936 č. I 297/35 uveřejněn v časopise *Juristische Wochenschrift*, 1936, s. 2536.

⁴⁹ Rozsudek uveřejněn v Hirsch, M., Majer, D., Meinek, J. [Hrsg.] *Recht, Verwaltung und Justiz im Nationalsozialismus*. 2. vydání. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1997, s. 382.

⁵⁰ Rozsudek zemského soudu Nürnberg-Fürth z 21. března 1938, uveřejněn v časopise *Deutsche Justiz*, 1938, s. 905; citováno dle Majer, D. „*Fremdvölkische*“ *im Dritten Reich*. Boppard am Rhein: Harald Boldt Verlag, 1981, s. 690.

⁵¹ Rozsudek obvodového soudu Worms z 16. listopadu 1939, uveřejněn v časopise *Deutsches Recht*, 1940, s. 295; citováno dle Majer, D. „*Fremdvölkische*“ *im Dritten Reich*. Boppard am Rhein: Harald Boldt Verlag, 1981, s. 690.

⁵² Tento příklad uvádí ve své monumentální práci k dějinám soudnictví v období Třetí říše Hermann Weinkauff a otiskuje zde další příklady diskriminace na základě soudního rozhodování nejen v civilním právu, které uváděl pravidelně časopis „Das Schwarze

Podle názoru říšského soudu představoval židovský původ společníka obchodní společnosti důležitý důvod pro vyloučení společníka ze společnosti, pokud se předmětná společnost ucházela o státní zakázky.⁵³ Výše uvedené případy ukazují, že se o připuštění napadnutelnosti smluv rozhodovalo v jednotlivých případech a že např. od kupních smluv mezi židovským prodávajícím a árijským kupujícím nebylo možno z důvodu omylu odstoupit automaticky. Obvodový soud ve Wanne-Eickel odmítl žalobu příslušníka jednotek SA, ve které se domáhal toho, aby nemusel zaplatit kupní cenu židovské firmě s odůvodněním, že národní socialisté zásadně odmítají vstupovat s Židy do obchodních vztahů, i když to není výslovně zakázáno.⁵⁴

Další příklad znevýhodnění židovského smluvního partnera představuje nájemní právo. Ještě na sklonku Výmarské republiky rozhodovaly soudy v souladu se zákonem na ochranu nájemníků z roku 1928, na základě kterého každý nájemník bez ohledu na jeho původ požíval ochrany proti výpovědi. Po roce 1933 byly žaloby na vyklizení bytu árijských pronajímatelů vůči jejich židovským nájemníkům připouštěny vždy jako odůvodněné, neboť židovský nájemník měl narušovat „společenství v domě“, které bylo dle nacistických měřítek považováno za jeden ze základních znaků nájemního vztahu.⁵⁵ Na nájemní právo bylo nahlíženo jako na součást práva na bydlení, které spadá pod bytové hospodářství; jeho cílem bylo obstarat každému soukmenovci přiměřené bydlení, případně mu umožnit, aby si takovýto domov vytvořil sám. V souladu s nacistickými představami o postavení rodiny a jejím významu v nacistickém státě byla právě existence domova považována za předpoklad rozvoje „zdravé a šťastné rodiny“, což mělo v souladu s populačními cíli Německé říše být ku prospěchu výchově dětí. Proto se měl byt jako hmotný majetek stát pro nájemníka skutečným domovem.⁵⁶ Do tohoto domova však Židé náležet neměli a nacisté se snažili je z tohoto společenství vyloučit. Na základě rozhodnutí říšského soudu:

Korps“. Weinkauff, H. *Die deutsche Justiz und der Nationalsozialismus*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1968, s. 133.

⁵³ Rozsudek říšského soudu z 16. února 1934, uveřejněn v časopise *Juristische Wochenschrift*, 1934, s. 1963; citováno dle Majer, D. „*Fremdvölkische*“ im Dritten Reich. Boppard am Rhein: Harald Boldt Verlag, 1981, s. 690.

⁵⁴ Rozsudek obvodového soudu Wanne-Eickel z 5. května 1936, uveřejněn v časopise *Deutsche Justiz*, 1936 s. 936; citováno dle Majer, D. „*Fremdvölkische*“ im Dritten Reich. Boppard am Rhein: Harald Boldt Verlag, 1981, s. 690.

⁵⁵ K tomu blíže Tauchen, J. *Nacistické „soukromé“ právo jako vzor pro právo protektorátní (analýza jednotlivých právních odvětví)*. In: *Acta historico-iuridica Pilsnensia*, Plzeň: Aleš Čeněk, 2011 (v tisku).

⁵⁶ K tomu podrobně Danielcik, P. *Grundgedanken des nationalsozialistischen Mietrechts*. In: *Deutsche Rechtspflege*, 1. Jahrgang, 7. Heft, 1936, s. 317 – 319.

„Nebylo přípustné soužití německých a židovských nájemníků, a proto byl pronajímatel oprávněn podat výpověď nájemního poměru; příslušné paragrafy zákona na ochranu nájemníků z roku 1928 se na Židy nevztahovaly, neboť v případě, že Žid bydlel v německém domě, se jednalo o případ obtěžování a rušení.“⁵⁷

Rozvázání nájemních smluv s židovským smluvním partnerem náleželo k častým příkladům toho, jak německé soudy měnily za pomoci výkladu obsah dosavadních právních norem a usilovaly tak o zachování zdání legality. Nacisté se tak snažili přesvědčit německou veřejnost, že k žádným zásadním zásahům nedochází, a že všechna opatření jsou prováděna v souladu s právem. Diemut Majer uvádí ve své práci příklady dvou rozsudků německých soudů, které dokazují, jakým způsobem soudci civilních soudů rozhodovali v souladu s ideologií a proti platnému právu.⁵⁸ Prvním je rozsudek Zemského soudu v Berlíně z listopadu 1938, ve kterém soud uvedl následující:

„... Zákon na ochranu nájemníků ztěžuje rozvázání nájemních smluv s Židy a v některých případech je přímo vylučuje. Toto je ale v rozporu s ideologickým požadavkem, aby všechny vztahy s Židy byly co možná nejrychleji ukončeny. Z tohoto důvodu je třeba odmítnout použití zákona na ochranu nájemníků na Židy... Není správné, že Norimberské zákony definitivně upravily postavení Židů. Norimberské zákony byly jen začátkem a vývoj ještě nebyl ukončen. Není také správný názor, že jednotlivá opatření vůči Židům může nařídít pouze vláda... Může se sice stát, že při vypovídání smluv židovským nájemcům může dojít k tomu, že mnoho Židů v Německu ztratí střechu nad hlavou, ale na tom nelze nic změnit. Tyto byty budou pak dány k dispozici německým soukromencům, což je při dnešním nedostatku bytů žádoucí.“⁵⁹

Ještě pregnantněji formuloval obvodový soud v Norimberku důvody pro okamžitou výpověď z nájemního vztahu:

„... Na místo liberalistické zásady volné soutěže v oblasti bytového hospodářství nastupuje zásada vázanosti vlastnictví na společenství.... Zákon na ochranu nájemníků představuje na základě vůle národněsocialistického zákonodárce zákonné

⁵⁷ Rozsudek uveřejněn v časopise Deutsches Recht, 1938, s. 512; citováno dle Majer, D. *Grundlagen des nationalsozialistischen Rechtssystems*. Stuttgart Berlin Köln Mainz: Verlag W. Kohlhammer, 1987, s. 191.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ Rozsudek uveřejněn v časopise Juristische Wochenschrift, 1938, s. 3242; citováno dle Majer, D. *Grundlagen des nationalsozialistischen Rechtssystems*. Stuttgart Berlin Köln Mainz: Verlag W. Kohlhammer, 1987, s. 191.

uskutečnění národního společenství v oblasti bytové péče.... Jelikož je účelem tohoto zákona služba společenství německého národa, tak musí platit jenom pro ty osoby, které náleží k německému národu.... Odporovalo by tedy účelu tohoto zákona, kdyby se jeho ochranná opatření uplatnila i na osoby, které stojí mimo národní společenství a nikdy k němu ani nemohou náležet. To je případ Židů. Z toho vyplývá, že Židé nemohou být chráněni ustanoveními zákona na ochranu nájemníků. Soudci nemůže v tomto jeho právním pojetí bránit ani skutečnost, že zákonodárce tuto otázku ještě nedořešil.⁶⁰ Sama okolnost, že vedení státu ještě formálně nezměnilo právní stav, který je neslučitelný s národněsocialistickým světovým názorem, nevyklučuje, aby soudce při své rozhodovací činnosti tomuto stavu odepřel uznání, a bude-li to zapotřebí, musí ho uznat.⁶¹

Na obranu německých civilních soudů je však nutné uvést, že ne s každým jejich rozsudkem byli národní socialisté spokojeni. Existovalo hodně vynesených rozsudků, za které byly soudy veřejně kritizovány přímo pohlaváry Třetí říše, že nevyhovují novému pojetí práva. Předmětem kritiky se stal např. rozsudek říšského soudu, který Roland Freisler – pozdější předseda obávaného Lidového soudního dvora (*Volksgerichtshof*) – podrobil zdrcující kritice.⁶² Nájemník využíval pronajaté místnosti nikoliv k bydlení, nýbrž jako skladiště. Proto pronajímatel požadoval před soudem zrušení nájemní smlouvy, aby mohl pronajmout dotčené prostory jako byty. Je nutno dodat, že v předmětné obci panoval nedostatek bytů. Říšský soud však překvapivě požadavek na zrušení nájemní smlouvy odmítl. Freisler vycházel z toho, že soud měl dát na základě národněsocialistického právního citu zapravdu žalobci. K odůvodnění Freisler uvedl, že:

„Pronajímatel jednal podle zásady ‚přednosti zájmů celku před zájmy jednotlivce‘ a pokusil se tak využít svůj majetek v zájmu národního společenství. Nájemce se oproti tomu pokusil prosadit vlastní zájem před zájmem celku.“⁶³

⁶⁰ Nacisté otázku neaplikovatelnosti ustanovení zákona na ochranu nájemníků upravili v roce 1939 zákonem o nájemních poměrech s Židy (RGBl, I., S. 864), který umožnil árijskému smluvnímu partnerovi vypovědět kdykoliv nájemní poměr s Židem.

⁶¹ Rozsudek uveřejněn v časopise *Juristische Wochenschrift*, 1938, s. 3243; citováno dle Majer, D. *Grundlagen des nationalsozialistischen Rechtssystems*. Stuttgart Berlin Köln Mainz: Verlag W. Kohlhammer, 1987, s. 191.

⁶² Freisler, R. *Gemeinnutz vor Eigennutz als volksgenössische Rechtspflicht*. In: *Deutsche Gemein- und Wirtschaftsrecht*, 1940, s. 169.

⁶³ Stolleis, M. *Gemeinwohlformeln im nationalsozialistischen Recht*. Berlin: J.Schweitzer Verlag, 1974, s. 106.

Poměrně často se objevují rovněž případy, kdy se dlužník odvolával na rozpor smlouvy s myšlenkami národně socialistické ideologie, čímž chtěl dosáhnout toho, aby nemusel poskytnuté plnění vrátit věřiteli. Zemský soud v Hamburku rozhodoval v roce 1935 případ, kdy se dlužník, který nezaplátil úroky z hypotéky, odvolával na ochranu podle článku 11 programu NSDAP.⁶⁴ V řízení o žalobě, kterou na něj věřitel podal, argumentoval, že:

„Žaloba sama je protiústavní, protože program Národněsocialistické dělnické strany práce předvídá zrušení bezpracných příjmů, získaných bez vynaložení úsilí, tj. odstranění úrokové poroby.“

Soud měl tedy rozhodnout o tom, zda stranický program nastoupí na místo pozitivního práva. Soud argumentaci žalovaného odmítl a rozhodl ve prospěch žalobce následovně:

„V jakém rozsahu a v jakém časovém okamžiku uskuteční Vůdce a říšská vláda vhodná opatření k realizaci tohoto cíle, musí zůstat na nich.“⁶⁵

5. ZÁVĚR

Po převzetí moci měli nacisté dvě možnosti, jak přetvořit soukromé právo tak, aby odpovídalo jejich představám: buď mohli přímo novelizovat právní předpis, nebo jeho znění zůstalo stejné, jen se změnil jeho výklad, především pak neurčitých právních pojmů. Generální klauzule pak umožnily, aby byl bez zásahu „pera zákonodárce“ za pomoci právní interpretace změněn převzatý právní řád ovlivněný idejemi liberalismu. Nastíněný postup směřoval k zachování zdání legality, neboť nacisté chtěli vyvolat dojem, že po převzetí moci dochází ke změně práva legální cestou a ne svévolným přijímáním zákonů.

Mezi nejdůležitější a zároveň nejvíce zneužívané neurčité právní pojmy náležely „dobrá víra“ či „dobré mravy“, které však v nacistickém státě znamenaly něco jiného než ve státě liberalistickém, a to: začlenění jednotlivce do společenství, jeho podřazení celku a zdůraznění jeho povinností vůči společenství. Jak tento příspěvek názorně na dobových příkladech ukázal, německé civilní soudy se nechaly ve velkém množství

⁶⁴ K programu NSDAP a dalším „novým“ pramenům práva ve Třetí říši podrobně Tauchen, J. *Prameny práva v nacistickém Německu*. In: Dny práva - 2009 - Days of Law Sborník příspěvků - the conference proceedings. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 2757 – 2773.

⁶⁵ Rozsudek uveřejněn v časopise *Deutsches Recht*, 1935, s. 631; citováno dle Fraenkel, E. *Der Doppelstaat*. 2. vydání. Hamburg: Europäische Verlagsanstalt, 2001, s. 138.

případů zneužít a rozhodovaly v souladu s požadavky nacistů, někdy i výslovně v rozporu s platným právem.

Literature:

- Arnold, W. *Die Eingliederung in die Gemeinschaft als Verpflichtungsgrund im künftigen Schuldrecht*. Gießen 1937
- Danielcik, P. *Grundgedanken des nationalsozialistischen Mietrechts*. In: Deutsche Rechtspflege, 1. Jahrgang, 7. Heft, 1936, s. 317 – 319
- Ebel, F., Thielmann, G. *Rechtsgeschichte. Von der Römischen Antike bis zur Neuzeit*. 3. vydání. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2003
- Eisenhardt, U. *Deutsche Rechtsgeschichte*. 4. vydání. München: C.H.Beck, 2004
- Fraenkel, E. *Der Doppelstaat*. 2. vydání. Hamburg: Europäische Verlagsanstalt, 2001
- Frank, H. *Das Recht im Kriege*. In: Deutsches Recht, 1941, s. 1027
- Frank, H. *Technik des Staates*. Berlin: Deutscher Rechtsverlag, 1942
- Freisler, R. *Gemeinnutz vor Eigennutz als volksgenössische Rechtspflicht*. In: Deutsche Gemein- und Wirtschaftsrecht, 1940, s. 169
- Hattenhauer, H. *Die geistesgeschichtlichen Grundlagen des deutschen Rechts*. 4. vydání. Heidelberg: C.F. Müller Verlag, 1996
- Hedemann, J. W. *Die Flucht in die Generalklauseln – eine Gefahr für Recht und Staat*. Tübingen, 1933
- Hedemann, J. W. *Das Volksgesetzbuch als Fundament Großdeutschen Rechtslebens*. Berlin: Industrieverlag Spaeth & Linde, 1942
- Hirsch, M., Majer, D., Meinek, J. [Hrsg.] *Recht, Verwaltung und Justiz im Nationalsozialismus*. 2. vydání. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1997

- Knapp, V. *Problém nacistické právní filosofie*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002
- Majer, D. „*Fremdvölkische*“ im Dritten Reich. Boppard am Rhein: Harald Boldt Verlag, 1981
- Majer, D. *Grundlagen des nationalsozialistischen Rechtssystems*. Stuttgart Berlin Köln Mainz: Verlag W. Kohlhammer, 1987
- Mertens, B. *Rechtsetzung im Nationalsozialismus*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2009
- Nýdl, V. *Základy nacionálně-socialistické nauky právní*. In: Právník, 1939, roč. 78, sešit 1, s. 7
- Nunweiler, A. *Das Bild der deutschen Rechtsvergangenheit und seine Aktualisierung im „Dritten Reich“*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1996
- Redaktion Kritische Justiz [Hrsg.] *Der Unrechts-Staat. Recht und Justiz im Nationalsozialismus*. Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanstalt, 1979
- Rüthers, B. *Entartetes Recht. Rechtslehren und Kronjuristen im Dritten Reich*. München: C.H.Beck, 1987
- Rüthers, B. *Die unbegrenzte Auslegung. Zum Wandel der Privatrechtsordnung im Nationalsozialismus*. 6. vydání. Tübingen: Mohr Siebeck, 2005
- Rüthers, B. *Unbegrenzte Auslegung*. In: Davy, U. [Hrsg.] *Nationalsozialismus und Recht*. Wien: Wirtschaftsverlag Dr. Anton Orac, 1990
- Salje, P. [Hrsg.] *Recht und Unrecht im Nationalsozialismus*. Münster: Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft Regensburg & Biermann, 1985
- Schmelzeisen, G.C. *Deutsches Recht. Einführung in die Rechtswissenschaft*. Leipzig: Verlag Quelle & Meyer, 1938

- Schmitt, C. *Nationalsozialismus und Rechtsstaat*. In: Juristische Wochenschrift, 1934, s. 717
- Schröder, R. *Rechtsgeschichte*. Münster: Alpmann und Schmidt Verlag, 2006
- Schubert, W. *Akademie für Deutsches Recht 1933-1945. Protokolle der Ausschüsse, Band III 1. Volksgesetzbuch*. Berlin New York: de Gruyter, 1988
- Stoll, H. *Das bürgerliche Recht in der Zeiten Wende*. Stuttgart: W. Kohlhammer, 1933
- Stoll, H. *Die Lehre von den Leistungsstörungen : Denkschrift des Ausschusses für Personen-, Vereins- u. Schuldrecht*. Tübingen: Mohr Verlag, 1936
- Stolleis, M. *Gemeinwohlformeln im nationalsozialistischen Recht*. Berlin: J. Schweitzer Verlag, 1974
- Stolleis, M. *Recht im Unrecht. Studien zur Rechtsgeschichte des Nationalsozialismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1994
- Tauchen, J. *Nacistické „soukromé“ právo jako vzor pro právo protektorátní (analýza jednotlivých právních odvětví)*. In: Acta historico-iuridica Pilsnensia, Plzeň: Aleš Čeněk, 2011 (v tisku)
- Tauchen, J. *Prameny práva v nacistickém Německu*. In: Dny práva - 2009 - Days of Law Sborník příspěvků - the conference proceedings. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 2757 – 2773
- Tauchen, J. *Princip zvláštního zákonodárství jako jeden z principů fungování státního aparátu nacistického Německa*. In: Právní a ekonomické problémy VI. Ostrava: Key Publishing, 2008, s. 108 – 114
- Tauchen, J. *Základní ideologická východiska nacistického „soukromého“ práva jako vzoru pro právo protektorátní*. In: Dny práva – 2010 – Days of Law. Sborník příspěvků – the conference proceedings. Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 1720.

- Wanner, J. *Die Sittenwidrigkeit der Rechtsgeschäfte im totalitären Staate*. Ebelsbach am Main: Aktiv & Druck Verlag, 1996
- Weinkauff, H. *Die deutsche Justiz und der Nationalsozialismus*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1968

Contact – email

tauchen@mail.muni.cz